

Лекція 5.

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ПОХИЛИХ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНІ

1. Поняття «соціальна активність» населення і її види. Трудова активність літніх і особливості трудової діяльності в пенсійному віці.
2. Фактори, що впливають на трудову активність в похилому і старому віці.

Загально відомо, що певна частина населення похилого віку, незалежно від місця проживання та до певних соціальних верств, хоче і може працювати, однак ніхто не буде заперечувати думку, що не всі люди пенсійного віку можуть і хочуть працювати.

Ймовірно, таке подвійне ставлення до продовження трудової діяльності після досягнення пенсійного віку визначається в першу чергу притаманною кожній людині соціальною активністю.

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ - це міра участі людини в житті сім'ї, соціуму, суспільства, держави. В якості соціологічного поняття соціальна активність являє собою загальну характеристику цілеспрямованої діяльності людини, пов'язаної з перетворенням суспільного середовища і формуванням соціальних якостей.

Виділяють такі види соціальної активності особистості:

- У сфері суспільно-політичних відносин - це зацікавленість у підвищенні рівня своєї політичної і правової культури; участь у роботі державних, політичних і загальних організацій;
- У сфері культури, дозвілля та освіти - це рівень використання вільного часу, відношення до свого здоров'я та відпочинку; підвищення свого духовного потенціалу; зацікавленість у самоосвіті; ставлення до виховання дітей і онуків;
- У сфері соціально-економічних відносин - це ступінь сумлінності та ефективності виконання трудових функцій; усвідомлення суспільної значущості свого професійно-трудового вкладу.

Цілком природно, що в процесі адаптації осіб, які вийшли на пенсію, важливо, щоб у них зберігалася і підтримувалася потреба в соціальній активності. Ступінь соціальної активності пенсіонерів служить не тільки показником їхнього способу життя, але і дозволяє судити про положення і ролі осіб старшого віку в соціумі.

Соціальна активність літніх людей може проявлятися у вигляді:

- Трудовий, тобто будь-яка професійна діяльність або будь-яка зайнятість, яка оплачується;
- Суспільно-політичної, тобто моральна задоволеність, відчуття самих себе повноправними членами суспільства;
- Дозвільної, тобто збереження у літніх людей інтересу до життя;
- Сімейно - побутовий, тобто наявність у літніх людей соціальнозначущі, корисних ролей і функцій в колі сім'ї.

Місце і роль літньої людини в сучасному суспільстві визначається:

- Професійний активністю й співмірністю індивідуальним можливостям;
- Інтересами поза трудової діяльності;
- Фізична активністю, відповідного стану здоров'я;
- Умови і способом життя.

Загальновідомо, що календарний (хронологічний, паспортний) вік не є об'єктивним критерієм стану здоров'я, працездатності, адаптаційних можливостей людей одного і того ж року народження. А з іншого боку, календарний вік також не може бути єдиним і вірним показником для припинення трудової та професійної діяльності людини. Вік фактичного виходу на пенсію - показник, що дозволяє судити про загальну тривалість періоду трудової діяльності в житті людини, активності літніх людей, соціальної та економічної ролі старшого покоління.

Ні в кого не виникає сумніву в тому, що негативні наслідки обов'язкового припинення трудової діяльності після досягнення законодательно встановленого пенсійного віку скажуться насамперед у:

- Втрати досвідчених працівників;
- Втрати гнучкості кадрової структури в результаті великої кількості звільнень;
- Більш дорогої підготовці кваліфікованих кадрів в подальшому;
- Втрати майстерності і перспективних наукових і високотехнологічних розробок, які неможливо відшкодувати.

У свою чергу досить часто керівництво нехтує внеском літніх працівників, їх досвідом, збереженими інтелектуальними та фізіологічними можливостями, ігнорує зусилля, які вони пропонують, щоб відповідати новим технологіям.

Гарантії зайнятості літніх працівників захищаються двома способами:

- Шляхом прийняття відповідних законодавчих актів;
- Шляхом відстеження державними службами конкретних випадків дискримінації та насильного звільнення при досягненні пенсійного віку. США - одна з небагатьох країн, де законодавством була встановлена заборона на звільнення за віком ще в 1968 р .; спочатку цей захист стосувалася осіб у віці від 40 до 65 років, а в даний час вікова межа трудової діяльності зовсім скасований. Подібного роду законодавчих актів прийняті в багатьох економічно благополучних країнах. Трудове законодавство України не містить обмежень для осіб похилого віку. Пряме чи непряме обмеження прав або установа прямих чи непрямих переваг в зв'язку від обставин, не пов'язаних з діловими якостями працівників, при прийомі на роботу не допускаються. Звільнення літніх людей з ініціативи адміністрації також недозволено, що і підтвердив Конституційний суд України 14 лютого 1992, тому звільнення працівників у зв'язку з досягненням пенсійного віку є антиконституційним актом, однак пенсіонери по старості не визнаються безробітними. За минуле десятиліття (1991-2001) були признаними спірними і помилковими деякі нормативні положення щодо обов'язкового припинення роботи по досягненні пенсійного віку в окремих професіях. Конституційний суд в грудні 1999 р визнав не відповідним Конституції України положення закону, що обмежує за віком (до 65 років) заняття керівних посад у вищій школі. Точка зору самих вчених на цю проблему була практично однозначною, «навіть чи виправдано тільки» по старості »звільняти висококваліфікованих і дієздатних працівників, тим більше у сфері управління, науки, освіти, творчій діяльності; звільнятися треба від тих, хто не забезпечує (незалежно від віку) на належному

рівні своїх службових функцій і обов'язків, не відповідає кваліфікованим вимогам; вирішуючи економічні завдання, не можна забувати про соціально-моральних наслідки кадрових рішень. Важливо знайти старіючим працівникам посади з урахуванням їх реальних професійних можливостей ».

В цей же час істотно збільшилися можливості військових фахівців продовжувати військову службу (для деяких категорій до 65 років), тоді як раніше офіцери звільнялися у віці 40 - 45 років. Однак і в даний час окремі

законодавчі акти до-пускають певні обмеження в зв'язку з віковим цензом. Згідно з Федеральним законом від 31.07.1995 р № 119-ФЗ «Про основи державної служби України», граничний вік для заняття державної посади - 60 років.

ТРУДОВА АКТИВНІСТЬ старшого покоління мала суспільно-моральне і державне значення у всі часи і на різних етапах розвитку людської цивілізації. У першу чергу це стосувалося величини загальної та вікової зайнятості населення, які відносяться до найважливіших соціально-економічними стосувалося показниками держави. Цілком природно, що зі збільшенням віку зайнятості, тобто відношення кількості працюючих людей до загальної чисельності населення відповідного віку, помітно знижується. Але зайнятості завжди розглядається у зіставленні з тривалістю життя населення, що дає більш правильне уявлення про рівень і характер соціальних перетворень, про динаміку соціальних явищ. З іншого боку, відмова держави від дискримінації працюючих пенсіонерів в праві отримання всіх соціальних пільг і індексацій пенсій, наданих непрацюючим пенсіонерам, поза всяким сумнівом, сприяє підвищенню соціальної мотивації праці після досягнення пенсійного віку. Тільки за таких умов у виробничій сфері буде більше залишатися висококваліфікованих і здорових літніх людей, для задоволення соціально-побутових та інших потреб яких цілком достатньо сумарного доходу заробітної плати та одержуваної пенсії. Така економічна політика держави дозволяє надавати в більшому обсязі соціальну допомогу тим літнім і старим людям, які вже не в змозі самостійно вирішувати свої життєві проблеми. Ще на початку 90-х рр. минулого століття в економічно розвинених країнах було поставлено питання про задоволення основних життєвих потреб похилого населення. У 1994 р ВООЗ звернулася до дослідників з рекомендаціями вивчити фактори якості життя літніх, можливості підвищення мобільності та поліпшення психологічного та психічного стану, вивчити вплив політики на стан психологічної напруги, можливості для збереження людської гідності та ролі літніх в суспільстві.

Особливої уваги заслуговує той факт, що на II Всесвітній асамблеї ООН з проблем літніх (Мадрид, 2002) всі країни-учасниці взяли єдине рішення включити питання старіння в загальний контекст боротьби з убогістю, з одного боку, а з іншого - розглядати старих людей не тільки як об'єкт для соціального забезпечення. Літня людина - це суб'єкт, нерозривно пов'язаний з економічною політикою і соціальним розвитком сучасного суспільства. Поза всяким сумнівом зазначені рекомендації безпосередньо стосуються і України, де всі проблеми старшого покоління особливо загострилися в

умовах реформування соціально-економічного і політичного устрою країни. Тенденція зниження суспільного авторитету літніх, за даними соціологічних досліджень, намітилася ще в 70-і рр. минулого століття і надалі наростала, збільшуючи розрив у взаємовідносинах поколінь.

Проблемами літніх і старих людей в СРСР займалися у двох напрямках:

- Пошуки можливостей залучення пенсіонерів за віком як трудового ресурсу при дефіциті останнього не за демографічними показниками, а за законами високо витратною економіки соціалізму;
- Пошуки фінансових моделей пенсійного забезпечення.

Але навіть при такій державній політиці щодо населення похилого віку для продовження його трудової та професійної діяльності потрібно розкривати спеціалізовані робочі місця, покращувати умови праці, з одного боку, і створювати умови медико-соціального та побутового обслуговування літніх для підтримки рівня здоров'я і збереження їх функціональної дієздатності, з іншого. І хоча ці завдання ставилися вже в 60-і рр., Вони так і не були вирішені.

Сучасне старше покоління України в силу ряду причин виявилось в скрутному матеріальному та соціально-побутовому становищі і потребує соціальної допомоги. Однак не можна всіх людей похилого віку, особливо з урахуванням стратегії суспільного розвитку, розглядати тільки як об'єкт соціального захисту. І в нових політичних і економічних умовах вони, у міру своїх фізичних та інтелектуальних можливостей, бажають залишатися активним суб'єктом життєдіяльності держави.

Тим часом протягом усього 10-річного періоду існування України практично не досліджуються типи економічної та трудової адаптації, не вивчаються кваліфікаційні, галузеві особливості та режими (повне або неповний робочий час) зайнятості літніх людей, а також структури розподілу часу осіб старшого віку з урахуванням зайнятості в домашньому господарстві. Протягом останнього десятиліття ні в одному підсумковому звіті, ні в одних розробках колишнього міністерства праці і соціального розвитку, в тому числі і програмі «Старше покоління», навіть не ставилося питання про створення умов для працевлаштування літніх людей, охочих продовжувати свою трудову діяльність при більш щадному робочому часу. Не секрет, що у реформованій Україні продовження трудової діяльності на колишньому місці і в колишньої професії для переважної більшості пенсіонерів за віком у сьогоденних ринкових відносинах неможливо навіть при введенні

полегшених режимів праці. Як показують дослідження, старше покоління (за винятком невеликої категорії осіб, колишніх високопосадовців партійних функціонерів або належали до найвищих владних структур в будь-якій області народного господарства) так і не отримало можливості для ефективного включення в ринкові відносини, доступу до приватизованої власності і високооплачуванним робочим місцям. Тут потрібно спеціально звернути увагу, що в переважній своїй більшості літні і старі люди виявилися абсолютно безпорадними і неконкурентоспроможними в новій соціально-економічній формації, що прийшла на зміну соціалістичної. У період активного реформування, а по суті, руйнування СРСР літні громадяни України становили у структурі економічно активного населення всього від 2,4 до 4%. Тим часом серед країн Європейського Союзу питома вага працюючих пенсіонерів після 65 років коливається в межах від 2,5 до 14,5%.

З 1992 по 1995 рр. догляд літніх людей з ринку праці став особливо інтенсивним, а частка економічно активного населення 60 - 72-річних скоротилася з 18 до 11%. У 1997 р частка працюючих пенсіонерів по старості становила 12%, причому 80% чоловіків і 70% жінок оцінювали свої професійні якості вище середнього рівня.

З 30 млн пенсіонерів в 1999 р було вдего лише 5 млн працюючих (6%), бажаючі ж працювати склали тільки 9,2%. За даними вибіркового обстежень населення з проблем зайнятості, у 2000 р з 62,7 млн зайнятих чоловіків і жінок особи віком 55 - 59 років становили всього лише 2550000 чоловік (4,1%), у віці 60-72 року - 2,2 млн осіб (3,5%), причому переважання чоловіків в обох вікових групах незначні: відповідно 5,5 і 4,1%, 3,7 і 3,1%.

Незважаючи на те що в основній своїй масі працюючі пенсіонери не шукають нової роботи, а залишаються на своїх старих робочих місцях (30% працювали на

одному підприємстві більше 30 років, а 40% - понад 10 років), проте 82% висловлюють впевненість у тому, що із закриттям їх виробничого підприємства не зможуть вже знайти роботу того ж рівня і за тією ж спеціальністю. Дослідження ІСЕПН РАН (2002) виявили, що літні й старі люди - це значний, але незатребуваний суспільством потенціал:

- 39,2% опитаних представників старшого покоління хотіли б продовжувати роботу;

- Від 1,6 до 8% - сподівалися мати власну справу;

- Від 1,2 до 7% - робили спроби створити свій бізнес;

- 36,8% чоловіків і 28,5% жінок хотіли б на добровільній основі виконувати роботу, що відповідає інтересам жителів свого під'їзду, будинку, району. Згідно дослідженням, проведеним вченими

МГУ (1998), трудова активність пенсіонерів зберігається до 80 років і тільки після цього віку практично припиняється. Звичайно, і в нинішній Україні не піддається сумніву тезу про те, що праця не відділимо від умов і способу життя людини, а спосіб життя - від уміння жити і старіти. Когорти літніх людей минулих років і нинішніх при одному і тому ж віці осіб, що утворюють ці когорти, відрізняються не тільки в кількісному, але і якісному відношенні. Сьогоднішні когорти літніх і старих людей в соматичному і психічному стані мають щось нове, що відповідає сучасній зовнішньому середовищі, сучасним формам суспільного життя, сучасному змістом професійних і виробничих факторів. Але головне, «покоління, що перемогло у Великій Вітчизняній війні - сьогоднішні 80-річні, покоління, відновили країну з розрухи - сьогоднішні 70-річні, а також покоління» відлиги »60-х рр. ХХ ст. - Сьогоднішні 60-річні »практично не були готові до діяльності, в основі якої лежить принцип дикого індивідуалізму« людина людині вовк », тому-то старше покоління виявилось зайвим у« постіндустріальної »життя країни.

Системна криза економіки сприяв тому, що практично всі галузі виробництва стали припиняється чисельність працівників, в результаті чого старі трудові навички виявилися незатребуваними в новій економічній структурі держави. Більше того, освіта, досвід, кваліфікація, які знаходили застосування в умовах соціалістичної економіки, в перехідний період стали непотрібними і обтяжливими. І врешті-решт, багато людей похилого віку повністю декваліфіціувались, що виключає не тільки їх повернення до праці на промислових підприємствах, але і їх наставництво у підготовці молодих фахівців. В останні роки значна увага приділялася "вивчення факторів, що впливають на економічну (трудова) активність старших вікових груп в нових ринкових умовах Уваги заслуговують результати досліджень учених МГУ (1998), які виявили наступне.

^ ПОЛ надає найбезпосередніший вплив на трудову активність пенсіонерів. Так, рівень трудової активності чоловіків найбільш високий у віковій групі 60 - 64 роки, н у жінок - в 55 - 60 років, але менше, ніж у чоловіків і жінок, що вийшли на пенсію достроково (50 - 54 роки). Цікаво, що у чоловіків, які вийшли на пенсію достроково (55 - 59 років), трудова активність істотно

нижча, ніж у віковій групі першого п'ятиріччя після стандартного виходу на пенсію. Перелом у трудовій активності настає для чоловіків при переході у вікову групу 65 - 69 років, а у жінок - 60 - 64 роки, причому у чоловіків цей перелом має більш різкий характер, а у жінок зниження трудової активності відбувається більш непомітно. Однак для обох статей значне скорочення трудової активності відбувається поступово до 70 років, а потім її рівень для більшості людей похилого віку залишається невисоким.

Встановлено:

- При збільшенні пенсійного стажу, тобто життєвого періоду після досягнення законодавчо встановленого віку виходу на пенсію за старості, відбувається стійке зниження рівня трудової активності;
- Максимальна трудова активність у чоловіків і жінок спостерігається в першій 5-річчя після виходу на пенсію;
- Період збереженої працездатності у частини пенсіонерів складає до 25 років пенсійного стажу, а потім зайнятість пенсіонерів зустрічається вкрай рідко, практично мова може йти про поодинокі випадки трудової активності у віці 80 - 85 років і старше;
- Рівень нульової трудової активності у чоловіків вище, ніж у жінок (відповідно 10 і 35%). ВИДИ пенсій надають наступне вплив на трудову активність пенсіонерів:
  - Максимальна трудова активність властива особам, які отримують пенсію за вислугу років, тобто дострокове пенсיוнірование в порівнянні з загально прийнятим віком виходу на пенсію;
  - Висока активність виявляється серед одержують пенсію по старості або інших категорій пільгового пенсיוнірования.

Економічна активність оформили пенсію

достроково залежить від причини отримання такого виду пенсії. Дострокова пенсія за вислугу років супроводжується трудовою активністю в 67%, а у чоловіків навіть до 75%. Військова пенсія і дострокова пенсія у зв'язку із скороченням штатів і напруженістю на ринку праці супроводжуються 40% -м рівнем трудової активності. Цікаво, що і при оформленні дострокової пенсії у зв'язку з роботою на шкідливому виробництві більше 20% продовжують працювати, що практично відповідає середньому рівню трудової активності у

оформили пенсію по старості або достроково. Низький рівень трудової активності спостерігається тільки у оформили пенсію по інвалідності) і зовсім не працюють багатодітні матері і заробили північні пенсії.

Отже, пільгові пенсії, як і пенсії за вислугу років (достроково), не пов'язані безпосередньо з втратою працездатності, а значить, не повинні виплачуватися Пенсійним фондом, так як его зачіпає насамперед інтереси звичайних пенсіонерів, знижуючи розміри їх пенсій. Обов'язково і справедливо, з цієї точки зору, щоб виплата пільгових пенсій здійснювалася з інших джерел (роботодавцями, корпораціями, профспілками шкідливих виробництв). У свою чергу, саме ці пенсіонери з добре збереглася трудовою активністю роблять значний тиск на ринок праці.

Особливий інтерес представляють дані Держкомстату України на 2002 р за питомою вагою чисельності працюючих пенсіонерів у загальній чисельності відповідної категорії пенсіонерів:

- Держслужбовці, які отримують пенсії по старості (або інвалідності) та за вислугу років, складають 21,25%;
- Пенсіонери, які одержують пенсії по старості, складають всього лише 18,5%.

ЗДОРОВ'Я є одним з найважливіших факторів, що впливають на трудову активність, причому найбільшу значимість має інвалідність: літні люди, які мають інвалідність, працюють в 3,5 рази рідше. Цікаво, що хронічні захворювання в меншій мірі впливають на трудову активність, але вони більш значно знижують трудову активність у чоловіків, ніж у жінок. У соціологічній літературі є повідомлення про те, що кожне нове покоління пенсіонерів в Україні матиме низький рівень здоров'я і це пов'язано з їх ставленням до праці та власному здоров'ю.

Працюючих пенсіонерів можна поділити на такі групи.

- Бояться втратити роботу і ходять на службу або підприємство при нездужанні.
- Знають, що їх не звільнять, і дозволяють собі спокійно хворіти.
- Чи не уявляють свого існування без активної діяльності, виходять на роботу навіть при поганому самопочутті, вважають, що в домашніх умовах «розслабляються» і важко хворіють.

У цьому контексті слід зупинитися на заслуживающем пильної уваги явище. Якщо

колись старість розглядалася як однорідна останній ступінь життя, на якій фактично домінувала «соціальна смерть», то зараз вона стала багатобразним світом, що складається з "ранніх" пенсіонерів, «середніх» пенсіонерів, дієздатних людей похилого віку і літніх людей з різними ступенями та формами недієздатності. «Третій вік» дуже розширився, утворюючи молодші і старші групи, що істотним чином переопределяє життєвий цикл у трьох аспектах:

- Відхід з ринку праці перестає служити добрим критерієм, так як у значної частини населення після цієї події може пройти близько третини їхнього життя;

- «Третій вік» проводить фундаментальні відмінності між літніми людьми на підставі їх рівня недієздатності, не завжди корегуються з віком, наближаючи, до певної міри, їх недієздатна стан до інших недієздатним групам більш юного віку, що породжує, таким чином, нову соціальну категорію;

- «Третій вік» також змушує вводити відмінності між декількома віковими групами, чия дійсна диференціація буде залежить значною мірою від їх соціального, культурного та комунікаційного капіталу, накопиченого на протязі їх життів.

Залежно від кожної з даних змінних соціальні атрибути певного вікового періоду всередині старості будуть істотно відрізнятися всупереч зв'язку між соціальним станом і біологічної фазою, що лежить в основі життєвого циклу.

ОСВІТА позитивно впливає на трудову активність людей похилого, причини чого можна вбачати в попиті на працю і пропозицій на працю. З одного боку, освіта розширює спектр робочих місць, які можуть бути запропоновані роботодавцем пенсіонера, створює зацікавленість роботодавця у збереженні та використанні кваліфікованого працівника. Не піддається сумніву факт, що виробник праці літніх в ряді занять і професій вище, ніж у працівників працездатного віку, особливо там, де потрібен великий досвід і потрібна підвищена увага до виконання посадових обов'язків, педантичність і відповідальність. З іншого боку, освіту, зокрема вищу, підвищуючи конкурентоспроможність працівника на ринку праці, одночасно сприяє заняттю видами діяльності, що потребують творчості, пов'язаними з високою

самореалізацією. За цих умов робота стає одним з обов'язкових компонентів способу життя.

Встановлено, що певні групи людей похилого віку схильні до освоєння нових знань і навичок, в тому числі в галузі інформаційних технологій, а більше 3% з них мають менеджерський талант. Як показали дослідження, проведені в 2002 р ІСЕПН РАН, 18,8% чоловіків і 6,9% жінок висловлювали бажання оволодіти комп'ютерною грамотністю, яка, на їхню думку, відкриває доступ до робочих місць, до іншого дозвілля, служить скороченню інформаційного розриву між поколіннями.

При всій сукупності в цілому з урахуванням тимчасової роботи при підвищенні освітнього індексу рівень трудової активності зростає.

Серед мають незакінчену вищу освіту він у два рази вище в порівнянні з мають початкову освіту, а у мають вищу освіту майже в два рази перевищує рівень трудової активності пенсіонерів з середньою освітою. Ця ж тенденція простежується серед жінок-пенсіонерок. У чоловіків же спостерігається високий рівень трудової активності серед тих, хто не має початкової освіти, а також тих, хто має вищу освіту, вчений ступінь, які закінчили аспірантуру. Встановлено, що зниження трудової активності для пенсіонерів з вищою освітою відбувається поступово, у них трудова активність починає значно знижуватися лише до 75 років, мінімальні рівні трудової активності у них виявляються до 80 років.

У не мають вищої освіти вже до 65 років починає виявлятися виражене зниження трудової активності, а до 70 років переважна більшість таких старих людей практично зупиняють професійну трудову діяльність. Проте як і раніше в Україні найменше реалізується трудовий потенціал пенсіонерів з вищою освітою, тоді як в економічно розвинутих країнах літні люди з вищою освітою мають певні переваги на ринку зайнятості перед іншими віковими категоріями в силу професійного та життєвого досвіду. Матеріальне становище, на думку вчених з МДУ, має особливий характер впливу на трудову активність. За їх даними, найвищий рівень зайнятості спостерігається у літніх людей з найменшим розміром пенсій, але, з іншого боку, майже такий же рівень зайнятості і серед пенсіонерів, які отримують найвищі пенсійні виплати. Соціологічні дослідження, проведені в 1995- 1998 рр., Однозначно показали, що 60% пенсіонерів по старості не припиняють працювати в нових соціально-економічних умовах лише з матеріальних міркувань, оскільки близько 59% отримують мінімальну пенсію і перебувають за межею бідності. Всього лише 2 - 4% мають максимальну

пенсію, що перевищує мінімальний споживчий бюджет, розрахований на повне задоволення розумних потреб людини, і бюджет прожиткового мінімуму, що забезпечує елементарні умови життя. Проблема бідності турбує 48% літніх людей у віці від 50 - 54 років і від 80 років і старше; 63% - у віці 55 - 59 років, причому жінок частіше, а 90,8% літніх людей, що проживають у сільській місцевості та невеликих провінційних містечках, відносять себе до категорії бідних. У прагненні вижити і адаптуватися в новій реальності літні і старі люди покладаються переважно на свої власні сили і допомога близьких:

- 43% сподіваються на підсобне господарство або дачні шість соток;
- 40,5% повністю сподіваються на власне вміння пристосуватися до життєвих труднощів;
- 26,7% отримували допомогу від дітей;
- 12,3% допомагають родичі та друзі., \ Учасники II Всесвітньої асамблеї ООН з проблем літніх відзначили, що країни з високим рівнем доходу на душу населення мають нижчі показники економічної активності працівників старшого віку: 31% чоловіків у віці 65 років і старше являються все ще економічно активними в порівнянні з 60% чоловіків цього ж віку в менш розвинених країнах, серед жінок відповідно 10% проти 19%.

У кінцевому рахунку на трудову активність більший вплив роблять стать, вік, освіта та здоров'я, тобто демографічні характеристики, ніж економічні фактори. Найбільш активними в трудовій діяльності виявляються пенсіонери з характеристиками, максимально сприяють трудовій активності, - це чоловіки з вищою освітою і рідко звертаються до лікарів.

Для оцінки масштабів пропозиції праці населення старшого віку важливо визначити не тільки частку працюючих серед них, але і те, скільки часу вони віддають трудовій діяльності, в якому режимі зайнятості вони працюють.

Більше у працюючих пенсіонерів мають стандартну тривалість робочого тижня (критерій - 35 годин) або навіть дещо більше. Частка працюючих повний робочий час стійко скорочується при збільшенні віку і до 70 років падає до 56%, але у вікових групах старше 70 років знову збільшується. Цікаво, що при зменшенні трудової активності та тривалості роботи в зв'язку віком у групі самого старшого віку спостерігається збереження роботи за умови повної зайнятості. У самих старших вікових групах фактори, що впливають на скорочення трудової активності, призводять до майже повного

припинення роботи тих, хто працює неповний час, і залишаються тільки ті, хто максимально зберіг працездатність і навіть у цьому віці може працювати повний робочий час. Жінок серед пенсіонерів, що працюють неповний робочий час, майже в два рази більше чоловіків.

На умовах неповного робочого часу в 1,7 рази частіше працюють пенсіонери з вищою освітою, яка не стільки впливає на перевагу неповного робочого часу з боку працівника, скільки на структуру робочих місць і види діяльності, запропоновані роботодавцями таким працівникам. Вища освіта в більшій мірі відкриває доступ до робочих місць з гнучким і неповним режимом праці.

Заслуговує на увагу вплив здоров'я на вибір режимів праці: чим рідше працівники звертаються до лікаря, тим більше вони працюють на умовах неповного робочого часу. Збільшення частки зайнятих повний робочий час виявляється серед тих, хто вкрай рідко звертається до лікарів (1 раз в рік і навіть рідше).

Отже, є підстави говорити про те, що і на вибір працювати повне або неповний робочий час роблять значний вплив демографічні характеристики (вік, стать і вища освіта). Результати дослідження, поза всяким сумнівом, представляють велике практичне значення для державних і приватних служб в їх трудової політики і використанні професійно-трудоного потенціалу пенсіонерів по старості. У свою чергу держава не повинна ігнорувати результати досліджень науковців.

- Літнє населення зберігає високий рівень трудової активності, особливо в перші п'ять років після виходу на пенсію, що вимагає розробки комплексної соціальної та економічної політики по відношенню до цієї групи населення, яка повинна полягати не тільки в соціальному забезпеченні й обслуговуванні, але і бути пов'язаною з політикою, спрямованою на регулювання ринку праці. В даний час практично ігноруються проблеми трудової активності літніх і старих людей.

- На трудову активність населення старшого віку мають прямий вплив демографічні і соціальні чинники, і в першу чергу освіта. З одного боку, вік і здоров'я виступають як обмеження для продовження трудової діяльності, а з іншого - освітньо-професійні фактори працюють на тривалість трудової діяльності.

- Вік виходу на пенсію, як інституціональна межа виходу з ринку праці, вимагає додаткового обґрунтування з точки зору аналізу процесів зниження працездатності і можливостей суспільства за змістом за рахунок системи

пенсійного забезпечення людей, які цю працездатність ще не втратили. Досить високий рівень трудової активності пенсіонерів в перші п'ять років після виходу на пенсію є серйозним (але не обов'язково домінуючим) аргументом на користь підвищення пенсійного віку.

Пропозиція про підвищення пенсійного віку для чоловіків і жінок на тлі ситуації демографічного старіння, а також скорочення чисельності населення з метою збільшення числа працюючих і залучення до участі на ринку праці осіб старше працездатного віку абсолютно неприйнятно ні політично, ні морально, насамперед через високу смертності та низької тривалості життя населення.

Навіть сьогодні розробляються програми зайнятості ігнорують проблеми трудової активності населення старшого віку. Тим часом явно назріла необхідність створення умов, які сприяли б адаптації літніх в суспільстві. У цьому відношенні позитивну роль зіграли б організація на підприємствах та установах семінарів для людей, які незабаром підуть на пенсію, включення в програми таких семінарів питань розрахунку майбутніх пенсій, питань медичного страхування, організації дозвілля, взаємин у сім'ї і т. Д.

За кордоном асоціації літніх людей сприяють збереженню трудової активності пенсіонерів за віком, що займаються професійним навчанням і працевлаштуванням, проводять семінари, конференції, навіть створюють трудові комуни або малі підприємства. Для задоволення потреб населення

старшого віку у праці та поліпшенні їх матеріального становища за ініціативою громадських організацій відкриваються спеціальні цехи з використанням простих видів праці і устаткування. Звичайно, люди похилого та старечого віку не завжди задовольняються лише сімейно-побутовий або некваліфіцарювати діяльністю, багато, в основному особи інтелектуальної праці, високій професійній кваліфікації, воліють громадську чи культурно-просвітницьку діяльність.

Ступінь зайнятості пенсіонерів в будь-якому вигляді виробничої діяльності залежить від загального рівня зайнятості і частки безробітних: чим вище ця частка, тим менше можливості у літніх людей зберігати своє звичне трудове місце. Як і в других вікових періодах, становище жінок-пенсіонерок більшою мірою залежить від проведеної політики в області зайнятості, від кон'юнктури на ринку праці, від наявності робочих місць з неповним робочим днем, від розвитку пріоритетних галузей економіки та виробництва.

Незважаючи на те що продовження праці для значної частини пенсіонерів можливо без обмежень, проте у багатьох випадках продовження трудової діяльності на колишньому робочому місці і в колишньої професії при сьогоdnішніх ринкових відносинах неможливо через абсолютно нових вимог, що пред'являються роботодавцями. Але більш значущим є те, що літні люди в переважній більшості не можуть конкурувати на ринку зайнятості через обмеження, пов'язаних як станом здоров'я, так і в ще більшому ступені через конкуренцію за робочі місця з боку населення більш молодого віку, що потребує додаткової зайнятості.

Літні люди все більше і більше відтісняються від високооплачуваних посад і змушені задовольнятися тимчасової або епізодичною роботою, причому якісна характеристика їх трудових місць має тенденцію до погіршення. Трудова зайнятість деяких пенсіонерів, що займаються перепродажем товарів, товарів повсякденного попиту на вулицях, а нерідко і жебрацтвом, представляє дуже важка фізична праця, що сприяє погіршенню їх соматичного і психічного здоров'я. Відносно цих старих людей свою позицію повинні позначити соціальні служби, які здійснюють соціальну підтримку населення. У цьому контексті актуальним напрямком діяльності служб соціального захисту є сприяння у забезпеченні та підтримці трудової активності тих пенсіонерів, які хочуть і можуть працювати.

Особливою формою організації праці пенсіонерів, для яких праця у виробничих умовах недоступний, але які бажають займатися продуктивною працею, є надомну праця. Надомна праця пенсіонерів може здійснюватися як вдома, так і в спеціальних будинках або міні-пансіонатах для літніх людей. Не останню роль у цьому питанні могли б зіграти і центри соціального обслуговування, виступивши в якості координуючого центру між пенсіонерами та підприємствами, установами, службами зайнятості, а також місцевими громадськими організаціями ветеранів війни і праці.

У 70-х рр. минулого століття в СРСР отримала активний розвиток нова галузь геронтологічної науки - гігієна праці літніх і старих людей.

ПРОМИСЛОВА геронтології (геронтологічна гігієна праці) - соціально-біологічна наука про вплив умов праці на швидкість і характер старіння працюючих, про заходи попередження їх раннього патологічного старіння та забезпечення оптимальних умов праці для осіб старшого віку.

В основі сучасного підходу до вирішення проблем геронтогієни праці лежать наступні принципові положення:

- Праця є природною потребою здорової людини будь-якого віку, і її задоволення обумовлено відповідністю вимог професії функціональним можливостям організму, рівнем загальної та спеціальної підготовки, нахилам людини;
- В процесі трудової адаптації відбувається придбання стійких навичок і пристосування систем організму до вимог роботи, які в нормальних умовах трудової діяльності можуть забезпечити тривале збереження професійної працездатності, здоров'я, високу тривалість життя;
- Старіння організму людини як природний біологічний процес супроводжується поступовим зниженням адаптації до зовнішнього середовища, в тому числі до виробничих факторів;
- Проблема трудової активності населення старшого віку набуває суспільне і державне значення і потребує вирішення низки соціально-економічних, фізіолого-гігієнічних, правових та медико-соціальних завдань по урегулюванню і охорони праці;
- Генетично і конституціонально обумовлені швидкість і характер старіння індивідів можуть бути в якійсь мірі змінені під впливом особливостей і характеру праці;
- Внаслідок нерівномірності науково-технічного розвитку виробництва створюються нерівні фізіолого-гігієнічні умови праці, що знаходять відображення в показниках здоров'я, професійного старіння, захворюваності, інвалідності, смертності та тривалості життя представників окремих професій;
- Збільшення тривалості життя без забезпечення здорового діяльної старості втрачає сенс;
- Ефект профілактики передчасного старіння тим вище, чим раніше її починають. Теоретично профілактику старіння працюють

слід починати з моменту вибору праці. Практично промислова геронтологія, або геронтогігієна праці, концентрує зусилля на групах працюючих старше 40 літ, тобто з періоду, коли починають виявлятися труднощі в нормальній діяльності окремих професій. При цьому акцент у науково-практичних пошуках робиться на питаннях пристосування виробництва до можливостей старіючих працівників, на підвищенні їх біологічного та професійного потенціалу в умовах всіх сфер праці.

У коло питань промислової геронтології входить необхідність визначення нормального і передчасного старіння працюючих, професійного старіння, вікових рівнів працездатності, вибору та рекомендацій умов праці при виникненні вікових труднощів у виконанні певних робіт, організації заходів щодо збереження та утриманню літніх людей на роботі. Велике значення набувають заходи з підготовки до виходу на пенсію за Старості, розробці медико-біологічних критеріїв виходу на пенсію за віком на загальних та пільгових підставах.

Профілактика передчасного старіння працюючих і забезпечення умов для доцільною трудової діяльності літніх людей повинні розглядатися як один із пріоритетних напрямків державної соціальної політики.

На жаль, до останнього часу в демократичній Україні розробляються соціальні програми повністю ігнорують як проблеми трудової активності населення старшого віку, так і реалізацію науково-практичних рекомендацій в галузі промислової геронтології. Але ще більш дивним є той факт, що останні десять років знову створювана геронтологічна наука в Україні також залишає без уваги цей розділ соціальної геронтології. На останньому друге Конгресі українських геронтологів (1-3 жовтня 2003) не було представлено жодного наукової доповіді по успішному використанню залишкової працездатності людей похилого віку.

Тим часом відповідно до завдань геронтологіє праці в різних країнах світу отримують розвиток соціально-демографічні та фізіолого-гігієнічні дослідження. Перша група досліджень дає можливість характеризувати вікові контингенти населення і динаміку їх зміни в процесі старіння суспільства, їхнє ставлення до робочої сили, соціально-економічні аспекти зайнятості. Друга група досліджень розкриває фактори, що сприяють і обмежують повноцінну трудову активність осіб старшого віку, визначає оптимальні умови і режим праці в різні вікові періоди життя.

Особливе місце в демографічній статистиці праці займають показники тривалості майбутнього трудового життя. З цією метою поряд з таблицями смертності розраховуються річні таблиці робочої сили, про вибуття з неї у зв'язку з інвалідністю, виходом на пенсію.

Заходи щодо профілактики передчасного старіння настільки ж різноманітні, як і по пристосуванню праці до можливостей старіючого організму. Важливо здійснювати їх якомога раніше, задовго до пенсійного віку, визначати терміни початку цієї роботи слід на підставі результатів періодичних

медичних оглядів, виявлення вікових рубежів розвитку початкових стадій професійної патології і підвищеної захворюваності, рівня переходу на інвалідність працюючих.

Нинішні українські пенсіонери в силу багаторічного трудового внеску в соціальний розвиток країни не повинні розглядатися суспільством як утриманця, а в більш молодих групах населення не повинен затверджуватися негативний стереотип на всі соціальні категорії літніх і старих людей. Необхідно підходити з повагою до тих з них, хто вже не може створювати трудові цінності, і надавати їм соціальну підтримку і допомогу, а тим, хто бажає і має «силу і здоров'я» продовжувати свою професійно-трудова діяльність, пропонувати і створювати відповідні умови для її реалізації.

* * *

УУ 4

Для вирішення глобального завдання «створити суспільство для всіх віків», поставленої ООН перед міжнародним співтовариством, у Україні необхідний строго диференційовний підхід до соціальному сприйняттю населення похилого та старечого віку. Це дозволяє виділити чотири великі групи старшого покоління, щодо яких необхідно розробляти абсолютно різні стратегії і тактики для реалізації принципу «зробити життя повнокровним і гідною в старості».

- Практично здорові, працездатні та працездатні люди похилого віку, охочі після досягнення пенсійного віку продовжувати свою професійну діяльність на колишньому місці або ж перейти в близькі за змістом праці професійні групи, а також продовжити трудову діяльність на більш низькому рівні вимог до психофізичним можливостям людини, з більш полегшеними умовами праці.

- Літні люди, практично здорові, працездатні і працездатні, які досягли пенсійного віку і припинили свою трудову та професійну діяльність заради власного бажання використовувати заслужений Відпочинок або з інших особистих мотивів.

- Літні люди, котрі залишають свою трудову та професійну діяльність після досягнення пенсійного віку через наявність хронічної патології, що обмежує працездатність.

- Літні люди, які досягли пенсійного віку, з повною втратою працездатності та працездатності і потребують догляду з боку родичів або органів

соціального обслуговування. Стратегія і тактика органів соціального захисту повинні будуватися різному по відношенню до кожної категорії пенсіонерів за віком. Найбільш активна позиція повинна бути проявлена щодо першої групи літніх людей для забезпечення їм можливостей продовжувати участь в господарсько-виробничого життя країни, тому що саме ці представники старшого покоління є ресурсом економічного розвитку країни в якості найманих працівників. Державна політика, способствующая зростанню соціальних мотивацій продовження професійно-трудової діяльності пенсіонерів, в першу чергу буде сприятливо позначатися на межпоколенних відносинах, зростанні значущості літніх і старих людей в очах підростаючого покоління та подоланні дискримінації за віком.

З цією метою держава повинна:

- Створювати конкретні соціальні структури, основною діяльністю яких з'явиться вивчення та прогнозування потреб різних підприємств у використанні працівників-пенсіонерів на малопrestiжних робочих місцях, створення бази даних про працевлаштування старшого покоління;
- Надавати вичерпну інформацію про ринок праці в конкретному регіоні і можливості працевлаштування пенсіонерів;
- Широко впроваджувати науковий підхід до залучення та використання професійно-трудового, інтелектуального і наставницького потенціалу літніх і старих працівників у всіх галузях господарювання з метою вирішення основних проблем промислової геронтології;
- Постійно вдосконалювати і розширювати медичний контроль при працевлаштуванні пенсіонерів, покращувати медичну профілактику професійних захворювань в похилому і старечому віці, що має становити основу загальнодержавної політики з профілактики передчасного старіння населення;
- Залучати все більшу кількість пенсіонерів в культурно-дозвільної діяльності, підвищувати їх участь у численних громадських об'єднаннях, творчих союзах, групах за інтересами;
- Широко залучати населення старшого віку в якості експертів до обговорення та вирішення актуальних економічних, політичних, морально етичних та інших життєво важливих проблем.

У контексті розвитку промислової геронтології в країні назріла необхідність розробки програми з оптимальної реалізації професійного і трудового

потенціалу пенсіонерів на федеральному, регіональному і муніципальному рівнях.

На федеральному рівні в першу чергу необхідно:

- Вивчити потреби літніх людей у трудовій діяльності;
  - Вивчити ринок праці та його потребу у використанні професійно-трудового потенціалу пенсіонерів;
  - Організувати інформаційну кампанію (інформаційний бюлетень, довідники, листівки, телебачення, радіо та інші ЗМІ) про наявність робочих місць в різних областях і забезпечити мобільність літніх людей, охочих використати можливості працевлаштування;
  - Відновити дію нормативно-правових актів у частині надання пільг у сфері оподаткування підприємств і фірм, які використовують працю пенсіонерів;
  - Розробити концепцію та рекомендації щодо визначення «розумної межі» продовження професійної діяльності пенсіонерів в певних категоріях професій з урахуванням потреб ринку праці;
  - У відповідності зі стратегією соціально-економічного розвитку України знову створювати умови для відродження традиційного шанобливого ставлення до старшого покоління, до історичного і героїчного минулого країни, проводити відповідну виховну роботу в середніх і вищих навчальних закладах. На регіональному рівні через територіальні центри соціального обслуговування та інші установи соціального захисту та зайнятості населення:
  - Сприяти відродженню народних ремесел, характерних для регіону, і залучати до цієї діяльності пенсіонерів;
  - Сприяти пенсіонерам в організації ними підприємств, а також у налагодженні діяльності цих підприємств різних форм власності;
  - Залучати пенсіонерів в якості добровільних помічників різних контролюючих органів;
- міграційних служб з надання допомоги біженцям і вимушеним переселенцям; дитячих закладів;
- Залучати пенсіонерів до суспільно-політичної діяльності з урахуванням матеріального та морального заохочення для стимулювання їх активності.

Загальновідомо, що суспільно-політична діяльність дає літнім людям моральну задоволеність, надає їм відчуття повноправних членів суспільства. На відміну від радянського періоду в даний час літні люди в переважній більшості своїй не зайняті тією громадською роботою, до якої вони звикли і яка була раніше у пенсіонерів-громадських працівників. В результаті численних реорганізацій та реформ у сфері політики, економіки, виробництва громадська робота в тому колишньому вигляді на даному етапі розвитку країни втратила свій престиж і значимість.

* * *

В даний час неможливо вивчати соціальну активність населення старшого віку без розуміння соціальної ситуації в Україні та її впливу на літніх і старих людей. Дослідження цього аспекту позицій літніх і старих людей виявили досить цікаві, заслуговують пильної уваги результати.

Сучасний стан соціального життя в країні обумовлено її місцем у процесах модернізації (реформування), які в економічно розвинених державах характеризуються як прояви «постіндустріалізму», а в Україні проявляються як перехід від індустріалізму до постіндустріалізму. Відомо, що такий перехід пов'язаний з істотними структурними змінами в суспільстві, а всередині країни він визначається рухом від традиціоналістських принципів організації соціокультурних порядків до модернізаційних, на геополітичному рівні - спробами подолати розрив в ступені суспільного свідомості стосовно модернізованим країнам.

Старше покоління України пройшло через основні стадії соціалізації в радянський період, і сьогоднішні літні люди, залишаючись прихильниками культурних цінностей традиціоналізму, в переважній більшості своїй не приймають модернізаційних нововведень.

Ці процеси загострюють соціальні напруги, пов'язані з літніми людьми. Тим з них, хто продовжує залишатися в системі суспільного розподілу праці, важко, а часом неможливо освоювати нові ритми виробництва і виробничих відносин. Ті ж, хто залишає трудову діяльність, болісно переживають неминуче в перехідний період зниження свого соціального стану. В цілому в господарській області посилюється напруга у відносинах між старшим поколінням, орієнтованим на сформовану в радянський час і постійно оплачувану виробничу діяльність (нерідко низькоефективну), загальну зайнятість, і більш молодими поколіннями, які прийняли як даність конкуренцію, безробіття, необхідність постійного підвищення кваліфікації та

перекваліфікації .Літні люди, професійно політикою не займаються, опинилися в ситуації невизначеності соціальної ідентичності, що викликає у них ворожість до поточних політичних процесів, посилює ностальгічну прихильність минулим політичним порядкам. У повсякденному житті у зв'язку з активізацією модернізаційних процесів у літніх людей виникають проблеми, які доцільно розглядати, використовуючи категорію «спосіб життя» в якості ключового теоретичного інструменту. Під «способом життя» мається на увазі розташування життєвих ресурсів людей - часу та енергії (зусиль) - між основними культурно встановленими формами життєдіяльності:

- Життєзабезпечення;
- Соціалізація;
- Соціальна комунікація;
- Рекреація.

Проблема соціальної комунікації літніх досліджується в таких аспектах:

- Сімейні відносини;
- Первинні групи друзів і знайомих;
- Спільноти;
- Заклади культури;
- Засоби масової інформації.

Однією з основних проблем літніх є незатребуваність наявного у них культурного потенціалу в структурі їх соціальної комунікації, з одного боку, і дефіцит поточного культурно значимої інформації - з іншого. Особливо гостро це проявляється у сфері міжпоколінняних відносин, у тому числі в їх власній родині, і обумовлено байдужістю більшості представників молодшого та середнього віку до інтересів і особливостей психіки літніх і старих людей.

Збіднення соціокультурного середовища старшого покоління слід розглядати в наступних взаємопов'язаних, але мають власну специфіку структурах безпосередніх і опосередкованих комунікацій.

Структури безпосередніх соціальних комунікацій:

- СІМ'Я є найближчою соціокультурним середовищем літніх, яка може надати їм матеріальну допомогу і підтримку, що забезпечують безпеку, доповнити їх соціальні контакти, зробити активним їх спосіб життя. У той же час саме в сім'ях часто виникають проблеми, джерелом яких може служити егоїзм і соціокультурна відособленість як літніх, так і молодих її членів.

- Друзі і знайомі утворюють найближчу частину субкультури, до якої належить літня людина, що складається з його ровесників. Проблема літніх полягає в тому, що поступово члени їхніх культурних груп приналежності йдуть з життя, і ці втрати виявляються непоправними через звуження круга їх нових соціальних контактів.

- СПІЛЬНОТИ (групи за інтересами, громадські організації, організовані сообществаконфесіональні об'єднання) являють собою соціальні організації, в межах яких літні можуть реалізувати свій соціально корисний культурний потенціал і завдяки яким вони відчують свій зв'язок зі світом, з більш широким соціальним контекстом. Проблеми літніх полягають в слабкості розвиненості таких спільнот, особливо в міських умовах, і нестачі фахівців, які вміють організувати соціальне участь цієї категорії населення. Структури опосередкованих комунікацій:

6. УСТАНОВИ КУЛЬТУРИ (бібліотеки, театри, концертні зали, кінотеатри) є для населення найважливішими джерелами підтримки контактів з культурними цінностями високого рівня. Але вихід на пенсію обмежує можливості літніх користуватися послугами цих установ насамперед через ослаблення стимулів для підтримки певного культурного рівня, раніше виходили з більш широкого субкультурного контексту, а також через виникаючих фінансових труднощів. У свою чергу при консервативних смаках літніх нові, модні елементи культури представляються їм чужими і неприйнятними.

7. ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ вважаються ключовим джерелом культурної інформації для літніх, що забезпечує їх відомостями про поточні соціально значимі події і представляє їм класичні та нові культурні цінності, але швидко мінливий потік фактів та їх інтерпретація виявляються важкодоступними для консервативно орієнтованих літніх людей.

8. РЕКРЕАЦІЯ - процес відновлення життєвих сил і здоров'я, які частково втрачаються у трудовій та повсякденному житті. У даному випадку мова йде про форми рекреації, що мають реабілітаційний і оздоровчий характер. Проблема підтримки адекватної життєвої активності літніх полягає в тому,

що вікові зміни часто поєднуються з хронічними, часом важкими захворюваннями. Відповідно, підтримка здоров'я, медична допомога, догляд за важкохворими стають необхідними компонентами соціальної політики держави щодо літніх, які вимагають фінансових витрат, з одного боку, а з іншого - висококваліфікованих кадрів, знайомих з особливостями старіючого організму і специфікою підтримки літніх людей. Таким чином, у повсякденному житті літніх в умовах модернізаційних перетворень у суспільстві загострюються ті ж проблеми, які супроводжують старість і в більш спокійні періоди соціокультурної життя. Вихід із системи суспільного поділу праці (вихід на пенсію), який в звичайних умовах знижує соціальний статус пенсіонерів за віком, у кризовій ситуації тягне за собою відчуження, ізоляцію. Зміна сімейного статусу літніх, яке в звичайних умовах компенсується повагою з боку молодшого покоління, в кризових ситуаціях посилюється межпоколенним нерозумінням і навіть антагонізмом. Можливе звуження кола культурних інтересів, яке в звичайних умовах компенсується набором стереотипів проведення часу, що зберігають соціальні контакти літніх, в кризових ситуаціях перетворюється на реальне відчуження і нерідко веде до самотності. Але якщо при постійно ускладнюється адаптації в колишнє (радянське) час вона зводилася до окремих ухудшаючимся умов життя в рамках стабільного суспільства і стійкою соціального середовища, то в період реформування і швидких соціальних змін, що охопили всі соціальні інститути і всі напрямки соціального середовища, мова вже йде про подвійну адаптаційну навантаженні. Процес адаптації населення до різких і швидким соціальним змінам, тобто те, наскільки більшості населення вдається пристосуватися до нових умов життя, можливий лише при прийнятті загальної спрямованості змін. Тому в даний час особливого значення набуває активна державна політика щодо залучення великих груп старшого віку в громадську діяльність з метою самореалізації.

У сфері соціальної комунікації особливий інтерес викликають руху соціальної участі.

- Руху соціально-політичного характеру, в рамках яких літні люди отримують можливість реалізувати свої групові інтереси; впливати на прийняття соціально значущих рішень, що мають для них небажані або, навпаки, позитивні наслідки; брати участь в організованій політичного життя. Такі об'єднання попри недосконалість їх організаційних структур і розпливчастості цілей являють собою зразки політичної участі літніх.

- Об'єднання, орієнтовані на спілкування, при всій розмитості їх функцій і структури утворюють своєрідне соціокультурний простір для обміну соціально значущою інформацією, встановлення і підтримки міжособистісних зв'язків, групової та особистісної ідентифікації літніх, що не мають чітких політичних інтересів. Такі об'єднання стають вихідними точками формування соціокультурних зв'язків на муніципальному рівні.

- Об'єднання на підставі аматорських інтересів, в рамках яких літні люди здійснюють ті форми проведення часу, які їх задовольняють. Такі об'єднання при всій їх соціально обмеженості є зразком підтримки групових зв'язків. Помітну роль відіграють громадські об'єднання ветеранів, пенсіонерів, в тому числі Союз пенсіонерів України, Всеукраїнська організація ветеранів Великої Вітчизняної війни та праці, Асоціація жертв незаконних політичних репресій та інші. Ці громадські об'єднання мають свої відділення в багатьох суб'єктах України. Їх соціальна активність особливо помітна при участі літніх людей у виборах депутатів усіх рівнів. Старше покоління, як показує статистика, представляє найбільш активну та значну частину електорату України і, на думку політологів, буде найближчим часом помітно збільшуватися.

У рекреації літніх також існують необхідні умови для двох основних її напрямків.

- Необхідність реабілітації та адаптації людей похилого в специфічних для них життєвих проблемних ситуаціях. Зараз в країні поступово складаються різні інституційні (релігійні та світські, державні і приватні) форми подібної допомоги літнім у відновленні їх життєвої активності.

- Необхідність розваг. У країні існує широка мережа установ культури, в рамках яких цілком можна будувати певні рекреаційні програми з урахуванням не тільки інтересів літніх, а й необхідності ресоціалізації в мінливих соціокультурних умовах. Крім того, розважально-соціалізаційна функції можуть в більш широкому масштабі виконувати засоби масової інформації, роблячи свої повідомлення, рубрики, друковані видання, більш адресно спрямованими літнім. Все це крім утилітарної значущості може мати і етичний сенс, а саме прояв поваги суспільства до людей похилого і старим людям, об'єктивна оцінка їх внеску в розвиток держави. Як правило, рівень освіти в старших віках тим вище, чим молодші вікова група. Рівень освіти літніх людей зростає, так як ця соціально-демографічна група постійно поповнюється представниками більш освічених поколінь. І цілком природно, що багато представників старшого покоління хочуть отримати нові знання

для розширення свого кругозору. Відповідно до звітів Міністерства праці та соціального розвитку (2001), «все більш популярними стають університети» третього віку », в яких надаються реальні можливості для задоволення освітніх та культурних потреб кожного конкретного літньої людини, даються основні системи знань (правові, медичні, економічні , психологічні та ін.).

Університети третього віку мають факультети права, охорони здоров'я, політичних і економічних знань, агротехніки, культури, психології та ін.

Основні системи знань, що повідомляються літнім людям в університетах третього віку:

- Правові знання - успадкування, дарування, заповіт, майнові відносини з родичами, соціальні права і пільги;
- Медичні (санітарно-гігієнічні) знання - здоровий спосіб життя, профілактика захворювань, первинна медико-санітарна допомога, діалог з лікарем;
- Економічні знання - економічна ситуація і політика формування доходів населення, планування бюджету пенсіонера, організація приносить дохід діяльності пенсіонера;
- Екологічні знання - правові основи і принципи природоохоронної діяльності, діагностика стану середовища життєдіяльності, контроль чистоти питної води і продуктів харчування, утилізація відходів;
- Психологічні знання - підготовка до виходу на пенсію, проблеми спілкування, побудова взаємин з дітьми, родичами і друзями;
- Філософські знання - загальні питання сенсу життя і смерті, релігійні концепції;
- Знання про взаємодію з громадськими системами - вміння відстоювати свої права та законні інтереси, участь в обговоренні суспільно значущих питань, включеність у діяльність громадських об'єднань;
- Науково-популярні знання - вивчення історії, краєзнавства, іноземних мов, вітчизняної та зарубіжної літератури, архітектури, мистецтва. Навчання в університетах третього віку безкоштовне, викладачі університетів - висококваліфікована-фіцірваним фахівці, нерідко самі люди похилого віку. Багато університетів мають філії в сільських районах, використовуючи в якості бази установи культури та установи соціального обслуговування населення, особливо відділення денного перебування.

Потрібно відзначити, що освітня робота з населенням літнього віку не є нововведенням, народні університети відкривалися ще в СРСР і працювали під патронажем авторитетної неурядової організації - товариства «Знання».

Освіта в третьому віці вирішує наступні завдання:

- Задоволення пізнавальних інтересів, підвищення загального освітнього рівня;
- Більш активна інтеграція людей похилого віку в політичну, економічну, соціальну і культурне життя;
- Сприяння згуртованості і залучення людей похилого віку в громадянське суспільство;
- Соціально-культурна адаптація людей похилого віку з урахуванням статусних особливостей, життєвого і соціального досвіду.

Важливий підсумок роботи університетів третього віку - позитивна зміна іміджу літніх людей в очах інших членів суспільства, зростає залученість представників старшого покоління в суспільне життя, розширення кола спілкування, можливість застосовувати отримані знання при вирішенні практичних питань працевлаштування, поліпшення правового та іншого становища ».

Сімейно-побутових ДІЯЛЬНІСТЬ є свідченням збереження літніми людьми соціально-значущих, корисних ролей і функцій. Оскільки між усіма видами соціальної активності існує тісний взаємозв'язок, вельми важко провести їх чітке розмежування. Сімейно-побутова активність в основному пов'язана із задоволенням потреб самого літньої людини або його близьких, її можна віднести і до трудової активності, так як це свого роду робота в сім'ї. У ряді випадків сімейно-побутова активність літніх настільки зростає, що вони починають виконувати в сім'ї основну рольову функцію. Сімейна активність строків полягає у відході і нагляді за дітьми, онуками, хворими членами сім'ї, нерідко на них лягає вся домашня повсякденна робота. Зазвичай ті літні люди, які не знаходять себе у громадській, культурній, освітній діяльності, переключаються на сімейно-побутову діяльність. В умовах соціально-економічної нестабільності багато з них іщуг захист в сім'ї, намагаються адаптуватися до нового соціального статусу за допомогою близьких. Сім'я набуває особливого значення, стає «фактором страхівки», емоційної та соціальної підтримки літніх людей.

У сфері соціалізації також існують поняття можливості. У країні вже з'являються кваліфіковані психологи та психотерапевти, добре знайомі з геронтологічними проблемами; формуються кадри соціальних працівників, спеціально підготовлених для роботи з літніми; складаються організаційні структури, призначені для соціальної адаптації та реабілітації людей похилого; розвивається благодійність, активізується робота церков з літніми, тобто зразки ресоціалізаційних структур для літніх в суспільстві є і можуть бути поширені більш широко.

В даний час діють численні громадські об'єднання, благодійні та некомерційні організації. Благодійну і милосердну діяльність здійснюють найрізноманітніші релігійні організації, є ряд об'єднань громадськості, мета яких - надання благодійної допомоги та соціальних послуг. Всі вони існують порівняно недовго, не більше 10-15 років, діючи на рівні окремих адміністративних утворень. Благодійну допомогу ветеранам купа надають і благодійні фонди, створені за галузевим принципом за участю профспілок і адміністрації підприємств.

Окрему групу партнерів складають громадські структури, що представляють інтереси всіх найменш соціально захищених верств населення і мають багаторічну історію. Це - Всеукраїнська громадська організація «Український Червоний Хрест», Український фонд милосердя та здоров'я, гуманітарно-благодійний центр «Співчуття», обслуговуючий старих людей - жертв ГУЛАГу, інвалідів ВВВ і самотніх стареньких, а також величезна кількість некомерційних організацій, які діють в загальноукраїнському масштабі і не обмежують свою діяльність лише благодійністю.

У доповіді, представленій на II Міжнародне асамблеї в Мадриді в 2002 р, спеціально було звернуто увагу, що права літніх людей в соціокультурній сфері розглядаються в контексті соціальних прав на підтримку та гідне життя в старості. «Літнім людям гарантується:

- Залучення в активну культурно-дозвільної діяльності незалежно від національного та соціального походження, мови, статі, політичних, релігійних та інших переконань, місця проживання, майнового стану, освіти, професії;
- Участь у всіх видах творчої діяльності у відповідності з інтересами і здібностями на професійній і непрофесійній (аматорської) основі;
- Залучення до культурних цінностей, вільний доступ до державних бібліотечним, музейним, архівним фондам;

- Рівний доступ до занять фізичними вправами і спортом;
- Відпочинок і свобода пересування в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових, спортивних, релігійних та інших цілях з пільгами по оплаті туристичної путівки і страхування при раптовому захворюванні та від нещасних випадків ».

Держава бере на себе зобов'язання до 2010 р стабілізувати становище громадян старшого покоління, створити передумови для сталого підвищення ролі літніх громадян у соціальному розвитку.

Основні напрями державної соціальної політики щодо населення старшого віку і надалі будуть зосереджені на вирішенні основних проблемних питань:

- Надання захисту;
- Поліпшення становища;
- Активізація участі в соціальному розвитку.

Питання для самостійної роботи

- Соціальна активність літніх: визначення, види, форми і значущі фактори.
- Роль держави у створенні сприятливих умов для використання інтелектуально-професійного потенціалу старшого покоління.
- Промисловий геронтологія: визначення, завдання та умови розвитку в Україні.

Основна література

8. Римашевская НМ., Доброхлеб В.Г. Старше покоління як чинник формування громадянського суспільства та економічного розвитку України // Літні люди: соціальна політика і розвиток соціальних послуг. М., 2003. Вип. 3.
9. Роцин С.Ю. Трудова активність населення старшого віку // Демографічні та соціально-економічні аспекти старіння населення. М., 1999.
10. Яцемирський Р.С., Біленька І.Г. Соціальна геронтологія. М., 2003.

Додаткова література

20. Волгін Н.А. Оцінка конкурентоспроможності окремих категорій населення на ринку праці м Москви. М., 2002.

21. Державний доповідь про становище громадян старшого покоління в Україні. М., 2001.

22. Патрушев А. Пенсіонер: його працю, побут і відпочинок // СОЦІС. 1998. №10.

Література, використана для складання даної лекції

1. Доповідь про розвиток людського потенціалу в Україні // За заг. ред. С.Ф.Іванова. М., 1996.

2. Дискін А.А., Решетюк А.П. Здоров'я і праця в літньому віці. Л., 1988.

3. Зайнятість та ринок праці: нові рішення і національні пріоритети, перспективи. М., 1998.

4. Концепція державної соціальної політики щодо громадян старшого покоління на період до 2015 р М., 2002.

- Куделин Є.Г. Праця потреба і радість життя. М., 1970.

- Макаров В.В. Соціальна робота в сфері сприяння працевлаштуванню різних категорій населення Навчальний посібник. М., 1997.

- Міжнародний рік літніх в Україні (1999): Підсумкова доповідь. М., 2000.

- Назарова І.Б. Пенсіонери і працюють: праця, здоров'я, лікування // Психологія зрілості і старіння. 1999. № 6.

- Нікітенко В.В. Соціально-економічні аспекти зайнятості пенсіонерів // Демографічна політика соціалістичного суспільства. М., 1996.

- Римашевская //., Кісліцина О. Доходи і заощадження пенсіонерів. Заощадження населення РФ: аналітичну доповідь. М "1997.

- Керівництво з геронтології. М., 1978.

- Сулема В. А. Соціально-культурне і політичне взаємобогащення управлінських кадрів України різних поколінь - важливий фактор їх довголіття // Талант, знання, досвід старшого покоління - на користь Батьківщині. М., 2000.

- Шапіро В.Д. Фактори зайнятості пенсіонерів у суспільному виробництві. М., 1996.

- Шахматов Н.Ф. Психічне старіння: щасливе і безболісне . М., 1996.

- ШеншіковаЛ. Трудова діяльність літніх людей і її стимулювання // Населення та соціальне забезпечення. М., 1975.

Економічні та соціальні зміни: моніторинг громадської думки ВЦВГД. 1999. №4.